

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI*

مفهوم الإمامة عند الإباضية

Özet

Bu makalenin konusu İbâdîyye'nin imamet anlayışıdır. Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra ortaya çıkan ilk problem imamet meselesidir. İbâdîler, Sıffin Savaşından sonra imamet ile ilgili tartışmaların aktif olarak içerisinde yer aldılar. Hilafetin saltanata dönüşmemesi için olağan üstü çaba harcadılar. Muhalif siyasi idarelerin baskılarına rağmen Kur'an ve Sünnet çizgisinde bir imamet nazariyesi ortaya koydular. İbâdîler kişileri ve kabileleri kutsamayan İslam'ın evrensel prensipleri ışığında imamette ehliyeti esas aldılar. Daha önemlisi İslam tarihinde ilk defa siyaset sosyolojisi yapan İbâdîler'dir. Şia istisna edilecek olursa, diğer fırkalar farklı görüşler ileri sürmelerine rağmen ilerleyen süreçte pratikte İbâdîler ile benzer bir tavır sergilemek zorunda kalmışlardır.

Anahtar Kavramlar: İmamet, Kitmân, İbâdiyye, Şurât

مفهوم الإمامة عند الإباضية

المخلص

نعرض في هذه المقالة مفهوم الإمامة عند الإباضية والمسائل المتعلقة بها، وتكمن أهمية هكذا موضوع في كون أول المشاكل التي ظهرت بعد وفاة الرسول عليه الصلاة والسلام هي مشكلة الإمامة، حيث دخلت الإباضية بشكل فعلي في الجدالات التي حدثت حول الإمامة بعد معركة صفين مباشرة، وبذلوا الجهد الكبير لقطع الطريق على من أرادوا تحويل الخلافة القائمة على مبدأ الشورى إلى سلطة وراثية عائلية، ورغم كل ظروف القمع والبطش التي تعرضوا لها من قبل السلطات الحاكمة إلا أنهم تمكنوا من وضع نظرية لمفهوم الإمامة معتمدين في ذلك على الكتاب والسنة، ومتجاوزين غيرهم ممن بنوا مفهوم الإمامة على تقديس الأشخاص والعائلات متغافلين روح الإسلام الحقيقي، وهنا يجدر بنا الإشارة إلى أسبقية المذهب الإباضي بتناول الاجتماع السياسي في التاريخ الإسلامي، كما أنه فيما لو استثنينا الشيعة نستطيع القول أن أغلب الفرق التي حاولت إيجاد نظرية مفهوم الإمامة اضطرت في الفترات اللاحقة أن تتبنى مقاربة مشابهة لمفهوم الإمامة عند الإباضية.

الكلمات المفتاحية: الإمامة الكتمان الإباضية الشورى

المدخل

* Doç. Dr. Orhan ATEŞ, orhanates1624@hotmail.com

Giriş

Siyaset felsefecilerine göre, insanların kendi güçlerini siyasal bir güce devrederek bir devletin kontrolü altında yaşamak istemeleri tamamıyla ihtiyaçtan doğmuştur. Bu izah insan fıtratına da uygundur. Zira insanlar, doğa durumunda yani bir devletin güvenliğinin olmadığı durumlarda özgür ve eşittirler. Her şahıs diğerleri kadar kral ve onlara eşittir. Ancak bu şartlarda hiç kimsenin mal ve can güvenliği yoktur; hakları güvenlik altında değildir ve her zaman başkalarının saldırısına açıktır. Ayrıca devletsiz bir ortamda çoğunluk, adalete karşı olanların elindedir. Bu şartlarda yaşayan insanlar, bir an önce içinde bulundukları tehlikeli durumdan kurtulmak isterler. Filozoflara göre insanlar, mal, can ve özgürlüklerini koruma altına almak için devlet şemsiyesi altında yaşamayı bir ihtiyaç olarak görmüşlerdir.¹ Siyasal toplumu inşa eden kişilerin kendi aralarında bir sözleşme yapmaları gerekir. Bunun için, toplumda yeterli sayıdaki özgür insanın düşünce birliği gerekir. İşte bu durum, yeryüzündeki yasal bir hükümetin başlangıcı olmuştur.² Toplamların hükmeden bir idarenin emri altında yaşamaları beraberinde yönetici/imamet problemini ortaya çıkarmıştır.

Gazâlî, İmâmetin gayelerinden birinin dünya siyaseti olduğunu belirtir. Bundan hedeflenen gaye ise, insanların can ve mal güvenliklerinin sağlanması olduğunu söyler. Bunun da gerçekleşmesi kendisine itaat edilen bir imâmın varlığı ile mümkündür. . Gazâlî bunu anlatmak için, sultanların ölümünden sonra yaşanan karışıklığı ve ortaya çıkan fitneyi delil olarak gösterir. Böyle durumlarda pek çok insanın canı ve malı elden çıkar. Yaşayanlar da, kılıçların gölgesi altında hayat sürerler. Bundan dolayı Gazâlî, “din ile imamın ikiz kardeş olduğunu, dinin asıl, sultanın ise koruyucu olduğunu ve koruyucusu olmayan dinin yok olacağını” söylemektedir.³

Câhız, Kitâbu'l- Osmaniyye’de, imâmetle ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir. İmâmın Müslümanların efdali olması lazımdır. Kureyş kâbilesinden veya Hz. Peygamberin akrabası olması hilafetin şartlarından değildir. Hz. Peygamber’in halifesinin kim olduğuna dair Kur’an-ı Kerim’de herhangi bir ayet mevcut değildir. Hz. Peygamber vefatından sonra kimin

¹ Cevizci, Ahmet. *Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Bursa, 1999, s. 851; Riley, 1994: 377). Riley, Patrick, “Toplum Sözleşmeleri”. Blackwell’in Siyasal Düşünce, Ansiklopedisi. Haz. David Miller. Ankara, 1994, s.377-79;

² Hobbes, Thomas. (2011) “Leviathan”, Çev. Kapadokya MYO Çeviri ve Redaksiyon Heyeti, Der. Alev Alatl, batıya Yön Veren Metinler II, Rönesans/Protestan Reformu/Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350-1650), ss. 830-836.

³ Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Beyrut, 1988, ss. 148-149.

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

halife olacağı hususunda kimseyi tayin etmedi. İmâm tayini nass ve vasiyetle değil, Müslümanlar arasında seçimle olur. Câhız'a göre imâmet müslümanlar için olması gereken bir müessesedir. Cemaat bir imâma bağlanmak zorundadır. Aynı şekilde imâmsız kalındığında imâm seçmek veya zalim ve gayr-i meşru halifeleri devirmek de cemaatin vazifesidir.⁴

Allah'ın Rasulü (sav) hayatta iken hem tebliğ görevini yerine getirdi hem de devlet başkanlığı ve ordu komutanlığı yaptı. Peygamberliği boyunca kendisine inanan müminlerin dünyevi problemlerini çözdü. Hz. Peygamber'in vefatı⁵ ile birlikte nübüvvet görevi sona erdi ancak Müslümanların dini, siyasi ve ekonomik sorunlarının çözümü için bir idareci ihtiyacı ortaya çıktı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar'ın yaşadıkları en önemli problem bilindiği gibi İmamet meselesidir.⁶ Sahabe cemaatı, Hz. Peygamber'in (sav) yerine bir halife seçmeye karar verdi.⁷ Tabii ki bu halife bir Peygamber olmayacak, fakat Hz. Peygamber (s.a.v)'in işlerini yürüten birisi olacaktı.⁸ Ben-i Saide çardağında toplanan Ensar (r.anhum) Sad b. Ubade'yi (ra) imam tayin etti. Hadiseyi haber alan Ebu Bekir (ra) ve Ömer b. Hattab (ra) olay yerine geldi. İmamet konusu yeniden görüşülmeye başlandı. Ensar bir imam sizden bir imam bizden olsun dedi ancak bu görüş kabul görmedi. Sonunda Ebu Bekir (ra) imam olarak seçildi.⁹ İlk halifenin seçimi esnasında hiç bir sahabe Şîa'nın nas ve tayin nazariyesinden söz açmamıştır. Bu da gösteriyor ki bu nazariye daha sonra ki yıllarda ihtiyaca binaen tanzim edilmiş ve önce siyasi daha sonra itikadî alana taşınmıştır.¹⁰

⁴ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi 255/869 *el-Osmaniyye*; (Thk. Abdüssellam Muhammed Harun), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1955. 367 s. 5-8.

⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (thk. Seyyidetü İsmâîl el-Kâşif), Vezatu'-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, Salatanat-ı Omân, c. S. 194

⁶ Vehbî, *el-Fikru'l-Akadî İnde'l-İbaziyye*, s. 8.

⁷ Hamidullah, İlk halifenin seçimi esnasında Havâric'den Ezarika'nın görüşlerinden bahsediyor. Onların Ensâr ve Muhacir'den farklı bir görüş ileri sürdüklerini ileri sürdüğünü ileri sürerek şunları yazıyor: “Zannediyorum ki, bütün Hariciler de aynı şekilde düşünmüyorlardı; onlarda da görüş ayrılığı vardı. Harici kollarının her biri, kendine göre bir görüş ortaya atıyordu.” Oysa o tarihte Ezârîka diye bir fırka yoktur. Bu, Hamidullah Hocaya yakışmayan büyük bir saptırmadır. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseseler Tarihine Giriş*, Hilafet Maddesi. Beyan yayınları.

⁸ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (thk. Seyyidetü İsmâîl el-Kâşif), Vezatu'-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, Salatanat-ı Omân, s. 195 vd; Hamidullah, *İslam Müesseseler Tarihine Giriş*, Hilafet Maddesi.

⁹ Şemmâhî, *Kitâbu's-Sîyer*, c. I, s. 123-125

¹⁰ Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, Ankara, 1993, s. 12 – 20.

Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer döneminde imamet konusu bir problem olmamıştır. Ancak Üçüncü halifenin ikinci altı yılından itibaren imametın bir sorun olarak gündeme geldiğini Hiz. Ali döneminde ise siyasi bir krize dönüştüğünü ve günümüze kadar geldiğini bilmekteyiz.¹¹

A. Kavramsal Çerçeve

İslam tarihinde ümmetin idaresini yüklenen kişilere farklı isimler verilmiştir. Tek bir isim üzerinde icma olmamakla beraber halife ve imam kavramlarının tercih edildiğini görmekteyiz.

1. Halife

Sözcük olarak hilafet, ‘h-l-f’ kök fiilinden türetilen bir mastar olup birinin arkasından gelip onun konumuna yerleşmek¹² anlamlarına gelmektedir. Kelimenin zarf formu olan “half” ise, önün zıddı olan arka taraf, “halef” formu ise sonra gelen¹³ anlamına gelmektedir. Bu anlamı ile Kur’an’da, “Mûsâ, kardeşi Harûn’a ‘kavmimin arasında yerimi al’ (ihlifnî) dedi”¹⁴ âyetinde kullanılmaktadır. İstihlaf formu ise, birini yerine getirmek ve halife yapmak anlamına gelmektedir.¹⁵ “Halîfe” ise öncekinin yerine gelen kişiye denilmiştir.¹⁶ Halîfe, (çoğulu hulefâ, halâîf) “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse” demektir. İstilahta ise devlet başkanı için kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de hilâfet kelimesi yer almadığı gibi halife de ıstılahi anlamda kullanılmaz. Kur’an-ı Kerim’de, halife, halâîf ve hulefâ kelimeleriyle insana etik/ahlaki sorumluluklar yüklenir. Bu anlamda insan, yeryüzünde Allah’ın halifesidir.¹⁷ Bu ayetler insanın ağır sorumluluklar yüklenerek dünyaya gönderildiğini, buna karşın yeryüzünün en onurlu varlığı olduğuna işaret etmektedir.¹⁸ Devlet başkanlığına hilâfet denmesi, halifenin risâlet görevi hariç Hiz. Peygamber’in yerine geçerek onun dünyevî otoritesini temsil etmesi,

¹¹ Kalhâtî, *el-Keşf*, c. II, s. 325-326.

¹² el-Ezherî, el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzîbu’l-Luğa*, Thk. Ali Huseyn Hilâlî, ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lîfi ve’t-Terceme, Kâhire 1387/1967. c. IX, s. 82.

¹³ er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, Muhtârû’s-Sıhah, Thk. Mahmûd Hâtır, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrût 1415/1995, s.78.

¹⁴ A’raf, 7/142.

¹⁵ el-Ezherî, *Tehzîb*, VII/413.

¹⁶ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-İfrikî el-Mısırî, (ö.711/1311), *Lisânu’l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır-Dâru Beyrût 1375/1956. c. IX, s. 83; el-Mâverdî, en-Nüket ve’l-Uyûn (Tefsîru’l-Mâverdî), I-IV, Abdulmaksûd b. Abdîrrahîm, Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye, Beyrût (t.y.) c. I, s. 95.

¹⁷ Sâd 38/26; Fâtır 35/39; el-Bakara 2/30; el-En’âm 6/165; Yûnus 10/73; en-Neml 27/62

¹⁸ Avcı, Casım, “Hilafet” TDV. İslam Ansiklopedisi, c. XVII, s. 539

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

yeryüzünde dinin hükümlerini uygulaması ve hilafet makamıyla bütün Müslümanları temsil etmesi nedeniyledir. Bu makamdaki kişiye “halîfetü Resûlillâh” ya da İmam denilmiştir.¹⁹ Müslümanlar başlangıçtan beri halifetullah tabirini kullanmaktan sakınmışlardır. Hz. Ebû Bekir’in kendisine “Allah’ın halifesi” diye hitap eden bir kişiye tepki göstererek Allah’ın değil Resûlullah’ın halifesi olduğunu ve buna da rızâ gösterdiğini söylediği;²⁰ Hz. Ömer ile Ömer b. Abdülazîz’in de aynı şekilde buna karşı çıktıkları²¹ kaydedilmektedir. Watt, bu rivayetin kaynağını teşkil eden İbn Ebû Müleyke’nin İbn Zübeyr’in Emevîler’e karşı isyanı sırasında kadılık makamında bulunduğunu, dolayısıyla rivayetin o sıralarda Mekke’de uydurulmuş olabileceğini belirtmektedir.²² Halifeye âdeta ilâhî bir yetki ve vekâlet atfeden böyle bir adlandırma İslâm âlimleri tarafından hiç kullanılmadığı gibi kamuoyunda da kabul görmemiştir.²³ İbâdî kaynaklara bakıldığında, hilafet kavramı yerine İmam kavramı kullanıldığı görülecektir. Misal fırkanın fikri müessisi İmam Cabir b. Zeyd (ra) olarak anılmaktadır.²⁴

Hadis kaynaklarında hilâfet kelimesi yanında başka adlandırmalar da yapılmıştır. İmam, emîr kelimeleri de benzer anlamlarda kullanılmıştır. Bu kavramlarla “devlet başkanı, yönetici, lider” gibi anlamlar kast edilmiştir. Hadislerde adil devlet adamları övülmüş, onlara adil olma sorumluluğu yüklenmiş²⁵ ve insanlardan onlara itaat etmesi istenmiştir.²⁶

¹⁹ İbn Sa’d, İbn Sa’d, Muhammed, (ö.230/845) Kitâbu’t-Tabâkati’l-Kebîr, I-IX, Dâru’sSâdır, Beyrût (t.y.). c. III, s. 183, 281

²⁰ Müsned, I, 11; İbn Sa’d, c. III, s. 183

²¹ Taberî, *Tarih*, c. IV, s. 209; İbn Sa’d, III, 183; Müsned, I, 11

²² Watt, *Iran and Islam*, s. 572

²³ Avcı, Casım, “ Hilafet” TDV. İslam Ansiklopedisi, c. XVII, s. 539

²⁴ Ateş, Orhan, “İmam Cabir b. Zeyd el-Ezdî”,

²⁵ Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), elCâmiu’s-Sahîh, I-V, Mektebetu’l-İslâmiyye, İstanbul (t.y.), İmare, 20

²⁶ Müslim, “İmâre”, Müsned, c. VII, 96; Buhârî, Ebû, Abdullah Muhammed b. Ebi’l-Hasen b. İsmail, (ö.256/870) el-Câmiu’s-Sahîh, I-VII, Thk. Kâsım eş-Şemmâî er-Rıfâî, Dâru’l-Kalem, Beyrût 1987. “Cihâd”, 108-109, 164; 43; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, (ö.273/887) es-Sünen, I-II, Mevsûatu’s-Sunne (I-XXIII) içinde, Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992. “Cihâd”, 40.

2. İmam

Mâverdî'nin devlet geleneği için kullandığı diğer terim ise, imam/imâmet terimleridir.²⁷ İmâm, “bir toplumun, doğruyu gösterebilir veya göstermesin sözüne ya da davranışına uyduğu bir insan veya bir kitap ya da bunların dışında kendisine uyduğu şey”²⁸ anlamına gelmektedir. Kelime Kur’anda “imam” ve çoğulu “eimme” olarak kullanılmaktadır.²⁹ Terim olarak ise imam sözcüğü, kelam ve mezhepler tarihi üzerinde araştırma yapanların siyasi lideri ifade etmek için kullandıkları bir kelimedir.³⁰ İmamın idare ettiği topluma ümmet adı verilir. Buradan hareketle imam “ümmetin idaresini üstlenen kişi”, imâmet “imamın üzerine aldığı görev” anlamına gelmektedir. Cemaate namaz kıldırarak kişiye de önder niteliği sebebiyle imam, yaptığı göreve imâmet denmişse de devlet başkanlığı ile karışmaması için devlet başkanlığına “büyük imamlık” (el-imâmetü'l-uzmâ, el-imâmetü'l-kübrâ) ifadesi kullanılmıştır. Siyasî bir terim olarak Peygamber'den sonra İslâm toplumunun idaresini en yüksek seviyede üstlenen kişinin görev ve makamını ihtiva etmektedir. Kelâm ve fıkıh âlimleri, siyasî nazariyelerle ilgili fikirlerini “imâmet” başlığı altında incelerken tarihçiler, Hz. Ebû Bekir'den başlayıp Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam eden tarihî vâkıayı “hilâfet” kelimesiyle karşılamışlardır. Ancak imâmet daha çok nazarî mânada devlet başkanlığını, hilâfet ise fiilî otoriteyi belirtir. Mâverdî ve İbn Haldûn'a göre imâmet, dini koruyan ve dünyevî yönetimde nübüvvetin yerini alan bir müessesedir.³¹ Bu tarifler daha çok Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin anlayışını yansıtmaktadır. Zeydiyye dışında Şîa'nın imâmet anlayışı, sadece dünyevî otorite yönüyle değil hem cismanî hem ruhanî yetkiler bakımından nübüvvetin devamı olan bir kurumu ifade etmektedir.

İmâmet kavramının kelâmcılar arasında daha çok kullanılan bir terim olmasının önemli sebeplerinden biri, II. (VIII.) yüzyılda Ali b. Mîsem ve Hişâm b. Hakem gibi Şîa âlimlerinin hilâfet terimi yerine imâmeti kullanmaları, “kitâbü'l-imâme” adıyla kaleme aldıkları eserlerde

²⁷ el-Mâverdî, Ahkâm, s.29,30,31, vd.

²⁸ İsfahânî, er-Râğıb, Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân, Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, ed-Dâru's-Şâmiyye & Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1412/1992, s.87; İbn Manzûr, XII/25; el-Mâverdî, en-Nüket, I/185.

²⁹ Bakara,2/124; Tevbe,9/12; Hûd,11/17; Hicr, 14/79; İsrâ, 17/71; el-Enbiyâ, 21/73; Kasas, 28/5; Secde, 32/24; Yâsîn,36/32

³⁰ Birsin, Mehmet, *Maverdinin Devlet Anlayışı*, Doktora Tezi (AÜSBE 2004), s. 10-14

³¹ Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (ö.450/1058), *elAhkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*, (Thk. Hâlid Abdullatîf es-Seb' el-İlmî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1410/1994, s. 3; İbn Haldun, *Muqaddime*, s. 178-179).

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

bu konuyu dinin temel ilkesi olarak ileri sürmeleridir. Bu dönemde Şîa'ya muhalif olan İslâm fırkaları, aynı kavramı ifade etmek için “es-siyâsetü’ş-şer’iyye” terimini kullanmışlardır. Özellikle Eş’arî’den itibaren imâmet, Şîa telakkisini eleştirme amacıyla kelâm kitaplarının son bölümü olarak ele alınmış, sonraları bu terim yaygınlık kazanmıştır.

B. Diğer Fırkaların İmamet Görüşleri

Diğer fırkaların imamet görüşünü muhtasar olarak zikretmeden önce beni hayrete düşüren bir hususu zikretmek istiyorum. İbâdiyye ve onun görüşlerine tahsis ettiğim her araştırmada İbâdiyye beni hayrete düşürmeyi başarmıştır. İbâdiyye’nin imamet anlayışını konu edinen bu araştırmada da kural değişmedi ve İbâdiyye yine beni şaşırttı. İbâdiyye’nin İslâm’ın çok erken döneminde müthiş bir siyaset sosyolojisi ortaya koyduğunu fark ettiğimde şaşkınlığımı gizleyemedim. İbâdiler, idare edenler ile toplum arasındaki ilişkiye göre siyasal yapı hakkında farklı tasnifler yapmışlar, bu konuda çok orijinal kavramlar geliştirmişler ve bütünlüklü bir imamet nazariyesi üretmişlerdir. İslâm’ın erken döneminde siyaset sosyoloji yapabilmeleri, ıstılahlar üretebilmeleri ve bu ıstılahları bir nazariyeye dönüştürmeleri şaşırtıcıdır ve İbâdiyye’nin gelişmişliğinin en bariz delili sayılabilir.

İslâm’ın emir ve yasakları gerek topluca gerekse ayrı ayrı ele alındığında görülecektir ki, bir devlet otoritesi olmaksızın İslâm’ın emir ve yasaklarını tümüyle ifa etmek imkânsızdır. Ayrıca, bir camide icra edilen namaz ibadeti incelendiğinde orada bir yönetenin ve çok sayıda yönetilenin onun emir ve direktiflerine göre hareket ettikleri görülür. Bu durumu, İslâm’ın diğer ibadetlerinde de görmek mümkündür. Bunun anlamı şudur, İslâm, ibadetler yoluyla insanları örgütlü bir sistem içerisinde yaşamayı öğretmekte ve teşvik etmektedir.

1. Ehl-i Sünnet

Ehl-i Sünnet bir fırkanın adı değildir. Ehl-i Sünnet çok sayıda mezhebi içerisine alan şemsiye bir kavramdır. Ehl-i Sünnetin tarifi yapılırken ne olduğundan değil de ne olmadığından yola çıkılarak bir tarif yapılmıştır. Buna göre, imamet konusunda Şîa; sıfatlar konusunda Mu’tezile,³² iman konusunda Mürcie ve büyük günah konusunda Havâric (Ezârika, Sufriyye, Necedât) gibi düşünmeyenler Ehl-i Sünnet olarak adlandırılmıştır.³³

Ehl-i Sünnetin imamet anlayışının en belirgin özelliği tepkisel olması ve homojen olmamasıdır. Ehl-i Sünnet imamet anlayışı Özellikle Eş’arîlik’te görüleceği üzere Şîa’nın imamet anlayışına bir tepki olarak gelişmiştir. Şîi Fatimiler’in yaklaşık üç yüz yıl süren idareleri

³² Kalhâtî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, (thk. Seyyidetü İsmâîl el-Kâşif), Vezatu’-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, Salatanat-ı Omân, c. II, s. 327-339.

³³ W.M. Watt, *İslamic Surveys* (çev. Süleyman Ateş), s. 71-87.

sebebiyle askeri mücadele yanında onlarla siyasi mücadeleye de girmişlerdir. Bu siyasi mücadelenin rengini belirleyen ana unsur Şîa'nın imamet anlayışı olmuştur. Ehl-i Sünnetin iki büyük fırkası kabul edilen Eş'arîlik ve Maturidîlik Şîa'nın imamet anlayışına karşı olmakta ortak bir fikre sahip olmakla birlikte imamet anlayışları birbirinden farklıdır.

a. Eş'ariyye

Sünnî siyaset anlayışının oluşumunda Eş'arîlik etkili olmuştur. Eş'arîler tarafından formüle edilen siyaset anlayışının oluşumunda ise Şîî siyaset anlayışına duyulan tepkisellik etkili olmuştur. Şam ve Mısır coğrafyasında yaklaşık üç yüz yıl hâkimiyet süren Fatimiler kendi siyaset anlayışlarını kökleştirmeye çalıştılar. Şîî Fatimî Devletinin çöküşünden sonra bölgede kurulan Eyyubiler ve Memluklu Devleti Şîî siyaset nazariyesine karşı mücadeleye giriştiler. Şîa'nın siyaset/imamet anlayışına karşı açılan bu fikir savaşı, Sünnî siyaset anlayışını siyasallaştırdı. Şîa'ya karşı yürütülen siyasi mücadelenin alt yapısını Eş'arîlik oluşturdu.

Abbasîler ile Fatimiler arasında cereyan eden mücadelede Eş'arî alimler Abbasîler'in yanında yer aldılar. Bakillânî, Abdulkahir Bağdâdî, Ebu'l-Muzaffer İsferâyînî ve Ebû Hamid Gazzalî gibi âlimler Şîî siyaset nazariyesine karşı cephe oluşturdular.³⁴ Eş'arî bilginler Şîî siyaset nazariyesini toplum nazarında itibarsızlaştırmak için polemik türü eserler yazdılar, bir anlamda politize oldular ve imamet konusunu ilm-i kelama taşıdılar. Destek verdikleri Abbasî idaresinin icraatlarını olduğundan daha mükemmel gösterdiler. Olması gereken olan gibi gösterildi. Bu durum sünnî siyaset anlayışı üzerinde konuşmayı, eleştiri yapmayı engelledi.³⁵

Eş'arîler'e göre imamın seçilmesi Müslümanlar üzerine farz-ı kifaye bir görevdir. Şîî siyaset anlayışının esasını oluşturan nas ve tayin anlayışına karşı çıkararak imamın seçimle iş başına getirilmesini savundular. Ancak bu seçimin Müslümanların tamamını kapsamaması gerekmez. Hz. Ebu Bekir'in seçiminde olduğu gibi *ehl-i hal ve'l-akdin* seçtiği kimse imam olabilir.³⁶

İmamda Aranılan Vasıflar

- 1) Müslüman olmalıdır
- 2) Hür olmalıdır.

³⁴ Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Sürecte Eş'arîlik Maturidîlik İlişkisi*, (Doktora Tezi, AÜSBE, 2011) ,s. 222, 225

³⁵ Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, Abdulmelik b. Muhammed, *Kitabu'l-İrşât*, Çev. A.B. Baloglu, , S.Yılmaz- M. İlhan- F. Sancar), DİB Yayınları, 2010, s. 339-342

³⁶ Bağdadî, *el-Fark*, 1981, s. 281

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

- 3) İmam olacak kimse dünyevi işlerde olduğu gibi dini konularda da fetva verecek kadar yetkin olmalıdır.
- 4) Askeri ve siyasi açıdan yeterli olmalıdır.
- 5) Kamu yararını gözetmelidir.
- 6) Erkek olmalıdır.³⁷

Eş'arîler, efdal birisi varken mefdulün imametini caiz görmezler. Mefdul atandığında imam değil hükümdar olur. İmametın Kureyşliliğine nazariyede olumlu yaklaşırlar. Mesafelerin çok uzak olması halinde iki imamın olmasını caiz görürler.³⁸

b. Maturidiyye

İmam Maturidî, din ile şeriat arasında kesin bir ayrıma gider; ona göre din imandır. Yani din denildiği zaman anlaşılması gereken inanç esaslarıdır. Onunda mekânı her türlü baskıdan uzak olan kalptir. Şeriat ise azaların işidir. İman değişmez ve imanda nesih olmaz. Her Peygamberin dini aynıdır ama şeriatı farklı olabilir. Çünkü şeriatlar Peygamberin geldiği şartlara ve maslahata göre değişebilir.³⁹

Maturidî'nin imamet görüşünü, siyaset diyanet ayırımında daha belirgindir. Maturidî'ye göre *hilafetin Kureyşten olması diyaneten değil siyaseten* doğrudur. İmamların Kureyşli olması fikri ister Peygamber sözü ister sahabe sözü olsun bir şeyi değiştirmez. Çünkü bu dini değil siyasi bir konudur. Bu nedenle takvanın yanında toplumda küçük düşürülmemiş bir kişinin olması gerekir. Dini açıdan imam olacak kimsenin Allah'tan en çok korkan⁴⁰ ve problemleri çözmede en başarılı olan kimsenin olması gerekir.⁴¹ Maturidî'ye göre siyasi yetki kralların dini yetki ise peygamberlerin elindedir. Kur'an ayetlerine bakıldığında⁴² Allah'ın bu iki gücü tek bir kavimde birleştirmedini ileri sürer.⁴³

³⁷ Cüveyni, *Kitâbu'l-İrşât*, s. 343

³⁸ Cüveyni, *Kitâbu'l-İrşât*, s. 344

³⁹ kutlu, Sönmez, "Maturidilik" *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 2012, s. 389; Maturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, (thk. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2005-2011, ss. 349,350 c. IV, 276-278, c. VII, s. 309.

⁴⁰ Nesefi, M, *Tabsiratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, (thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali düzgün), DİB 2003, c. III, s. 437

⁴¹ Hucurat, 13

⁴² Bakara 246

⁴³ Nesefi, *Tabsiratu'l-Edille fi Usuli'd-Din* c. II, s. 349-440

Maturidînin imamet anlayışı Mu'tezile ve özellikle Şîa'da olduğu gibi bir kabileyi temel almamakla birlikte diyanet ve siyaset ayrımı ile dini Peygamberlere, şeriatı da krallara tevdi etmek üzere laik bir anlayışa kapı araladığı görülmektedir.

2. Şîa

Şîa'ya göre imamet nübüvvetin devamıdır; iman imametle tamam olur. İmamet nübüvvetin devamı olduğundan tıpkı peygamberlik gibi ümmete bırakılamayacak kadar önemlidir. İmamlar masumdur.⁴⁴ Peygamberleri göndermek nasıl ilahî bir lütuf ise Peygamberden sonra imamı göndermek de ilahî bir lütuftur. İmamet vucud-i zatı ile Allah'a vaciptir. İmamın seçimi ya doğrudan Yüce Allah'ın nasp etmesi ile olur ya da bir önceki imamın tayini ile gerçekleşir. İmamiyye Şîasına göre imam olma hakkı, Kıyamet kopuncaya kadar Hz. Ali'nin Hz. Fatma'dan doğan çocuklarına aittir. İnsanların imamı tayin ve azl etme hakları yoktur. Hz. Ali ve onun evlatları hakkında yürütülen imamet iddiası Şîa içerisinde çok farklı anlayışların doğmasına yol açmıştır.⁴⁵

Şîa'nın imamet anlayışının oluşmasında Emevîler ve Abbasîler tarafından uygulanan baskılara karşı duyulan tepki önemli rol oynamıştır. Nübüvvet ile şereflenen Haşim Oğullarını imametten uzak tutmak için önce Emevîler sonra da Abbasîler ağır baskı uyguladılar. Sosyal hayatta normal yollarla imameti ele geçirme imkânını bulamayan bu kimseler, Kur'an hakkında batini iddialarda bulunmak suretiyle batini özellikler taşıyan yeni bir imamet anlayışı ortaya çıkardılar. Şîa içerisinde Hz. Ali'nin soyu hakkında yürütülen tartışmalar imametle sınırlı kalmadı; kimi onun imametini savunurken kimi nübüvvetini ileri sürdü. Nusayriler ve Karmatiler gibi bazı aşırı Şîa grupları da Hz. Ali'nin ilahlığı iddiasında bulundu.

3. Mu'tezile

Mu'tezile, imamet anlayışına göre Basra ve Bağdat Mu'tezilesi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Basra ekolüne mensup Mu'tezile'nin çoğunluğu mevcut yönetimi yani Abbas oğullarını desteklerken Bağdat ekolü Ali oğullarını desteklemiştir. Mehdi ve Harun Reşid zamanında Mu'tezile'nin önemli bir kısmı mefdulün imametini savunmuşlardır. Bunun nedeni destek verdikleri Ali oğullarının iktidarda olmayışı ve dışlanmalarıdır.⁴⁶ Mefdulün imametini

⁴⁴ Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, (Nşr.: M. Sadık Al-i Bahri'l-Ulûm), Necef 1355, s. 17-21.

⁴⁵ Bkz. Bağlıoğlu, B. *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara

⁴⁶ Aydın, Osman, *Mu'tezilî imamet düşüncesinde farklılaşma süreci*, Ankara 2003, 141; Naşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmâme*, (thk. J. Van Ess), Beyrut, Stainer Verlag. 1971, s. 56 vd.

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

savunmaları Hz. Ali’yi Hz. Peygamber’den sonra en üstün görmeleri sebebiyledir.⁴⁷ Özellikle Bağdat Mu’tezilesi tarafından savunulan bu görüşe göre, Hz. Ali sahabenin en faziletlisi ve imamete en layık olan kimsedir. Hz. Ali, şartlar el vermediği için hak ettiği makama gelememiştir. Ancak diğer halifelerin de imameti meşrudur. Buna gerekçe olarak da Hz. Peygamber (sav) seriyyelerde ordunun başına daha faziletli olanlar varken mefdul olanları tayin etmiştir. Buradan hareketle ilk iki halifenin imametinin meşruiyetinden şüphe etmezler.

Bilindiği gibi ”iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak” Mu’tezile’nin beş esasından biridir. Bu ilkenin siyasi bir boyutu vardır: Zulme karşı durmak ve zalim idarecilere isyan etmek gerekir, yöneticilerin adil olmasını ve ümmet içerisinde adil bir yönetim ortaya koymalarını talep etmek gerekir.⁴⁸ Vasıl ve Amr döneminde öne çıkan siyasi boyut daha sonra Cubbâiler döneminde yumuşatılarak ahlaki boyut kazanmıştır.⁴⁹

İslam düşünce tarihinde akılcı bir ekol olarak görülen Mu’tezile bu konuda bütüncül bir nazariye üretememiştir. Bağdat ve Basra ekolleri pratikten yola çıkarak Kureyş kabilesine mensup iki aileden birisini savunmuşlardır.⁵⁰

4. Mürcie

Mürcie’nin siyaset anlayışını belirleyen asıl husus ümmetin birlik ve beraberliğidir. Görünüşte ümmetin birliğini temel aldıkları için ümmet arasında ortaya çıkan ilk ihtilaflara katılmadıkları söylenmektedir. İlk iki halifeyi baştan sona savunan Mürcie, son iki halifenin dünyada mümin olduklarını fakat hataları sebebiyle ahirette nasıl bir muamele göreceklerini bilemeyeceklerini dile getirirler. Bu sebeple onların ahiretteki durumları hakkında konuşmaz Allah’a bırakırlar.

Başlangıçta, Mürcie fırkası “ırca” kavramının arkasına saklanarak “haklının” yanında olması gerekirken güçlünün yanında olmuştur. Özellikle son iki halife hakkında görüş beyan etmemeleri Emevîler ile olan ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Ancak baskıcı Emevî siyaseti Mürcie’de üç farklı anlayışın ortaya çıkmasına yol açtı:

- a. Haksız taraf ile mücadeleleyi savunanlar
- b. İtaati telkin edenler
- c. Uzleti tavsiye edenler

⁴⁷ Aydın, 2003, s. 43-107

⁴⁸ Ebu’l - Ferec İsfehânî, *Kitabu’l-Egani*, 1949 Bulak, s. 209.

⁴⁹ Kâdî Abdulcebbar, *şerhu’l- Usuli’l-hamse*, (trc. Abdülkerim Osman), Kahire 1965, s. 742-744

⁵⁰ Aydın, Osman, *Mu’tezili imamet düşüncesinde farklılaşma süreci*, Ankara 2003; Aydın, Osman,

Zulüm, bir toplumun birlik ve beraberliğine atılan en öldürücü zehirdir. Zalim zulmüne devam ettiği sürece zalimlerle mazlumlar kâğıt üzerinde bir ve beraber görünebilirler. Ancak hayatın pratiği içinde onları bir arada tutmak insan psikolojisine aykırıdır.⁵¹ Başlangıçta irca nazariyesine sığınarak Emevîler'e destek veren Mürcie, Salim b. Zekvân'ın *Sire adlı* eserinde verdiği bilgiye göre bunu devam ettirememiştir.⁵² Yapılan zulümlerin üzerini irca düşüncesi örtemez olmuştur. Haris b. Süreyc isyanına 116/734 iştirak etmeleri bunun delilidir.

Hicri 116 tarihi erken dönemde ortaya çıkan Cemel, Sıffin ve Nehrevan hadiselerinden çok sonradır. Bizim tezimize göre Mürcie, Muhakkime-i Ulay'a tepki olarak doğan bir hareket değildir. Mürcie hicri altmış dört yılında ortaya çıkan Ezârika'nın iman anlayışına⁵³ ve sonrasında uyguladığı şiddet yöntemine karşı oluşan tepkisel bir harekettir. Mürcie, yönetimde hilafetin Kureyşliliğini şart koşmaz. Bu nedenle Mürcie'ye Haricî Mürcie denmiştir.⁵⁴

C. İbâdiyye'nin İmamet Anlayışı

İbâdiyye, siyasi alanda şiddete ve kaba kuvvete başvurmayan; ikna, diyalog ve davet prensiplerini benimseyen bir harekettir.1 Şiddetin mağduru olan bu hareketin Kur'an ve sünnete bağlı, ikna ve diyalog yolunu sürdürmesi çok anlamlıdır. Çünkü şiddet ve zulüm toplum psikolojisinde çok derin travmalara sebep olur ve onları bulundukları yerlerden farklı noktalara savurabilir. Bu savrulmanın örneklerini Şiî fırkaların imamet anlayışında görmek mümkündür.⁵⁵ İbâdiyye fırkası baştan beri Kur'an ve sünnete bağlı ilmi bir hareket olduğundan bu savrulmalara izin verilmemiştir. İbâdiyye hakkında söylediklerimiz sadece nazarî bir iddia değildir. İbâdiler'in tarihi tetkik edildiğinde buna dair çok sayıda örnek bulmak mümkündür. İbâdiler, Emevîler'in⁵⁶ yönetimini onaylamadılar ancak onlarla mücadelede şiddet yöntemlerine de başvurmazdılar. Bu anlayışın bir sonucu olarak Haricîler'in (Ezârika, Necedât, Sufriyye), Şîa'nın, Tevvâbûn'un, İbn Zubeyr'in, İbn Eş'as ve diğerlerinin Emevîler'e karşı

⁵¹ Geniş bilgi bakınız, “*Mu'tezile*” *islam mezhepleri Tarihi*, (Edit: Hasan Onat, Sönmez Kutlu), s. 138-144.

⁵² Kutlu, Sönmez, “salim b. Zekvân'ın Sîre Adlı eserindeki Mürcie ile ilgili kısmın tercümesi, AÜİFD, c. XXXV, s.467-475. Ateş Orhan, “Salim b. Zekvân'ın Siresinde Hz. Osman ile ilgili kısmın Haricilik açısından değerlendirilmesi, Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. IX/2, s. 97-103

⁵³ Muammer, *el-İbâziyye*, s. 404.

⁵⁴ Et-Taberî, tarih, c. II, s. 1567- 1577

⁵⁵ Uyar Mazlum, “Nusayrilik” *İslam mezhepleri tarihi* , s299- 337

⁵⁶ El-Halilî, Ahmet b. Hamad, *el-İstibât*, Saltanat-ı Omân 2013, s. 64

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

yürüttükleri eylemlere iştirak etmediler.⁵⁷ İbâdiler kitap ve sünnette aykırı olan yöntemleri tenkit ettiler ve ikna yoluyla insanlara anlatmaya çalıştılar.⁵⁸

Şiddet yanlısı Ezârîka, Sufriyye, Necedat gibi Haricî fırka liderleri Abdullah b. İbâz'ı kendileriyle birlikte isyan etmeye davet ettiklerinde İbn İbâd, onlarla birlikte isyan etmekten kaçınmıştır. İlginçtir, Abdullah b. İbâz isyancılara “*ibadethanelerinden ezan ve mescitlerinden de Kuran sesleri yükselen insanlara karşı isyan etmenin uygun olmadığını*” söylemesine rağmen fırka yazarları İbaziye'yi de şiddet yanlısı bir fırka olarak tanıtmakta ısrarcı olmuşlardır.

İbâdîler erken sayılacak bir dönemde devlet kurmayı başarmaları sebebiyle⁵⁹ diğer firkalara göre siyasetin amelî kısmında kendilerini geliştirme imkânı bulmuşlardır.⁶⁰ “İmametın zaruri olmayışı” hicri altmış dört yılından sonra ortaya çıkan Hariciler'e (Necedât) ait bir görüştür, İbâdiyye ile bir ilgisi yoktur.⁶¹ Bu görüşün Muhakkime- i Ulâya nispeti de doğru değildir.⁶² İbâdîler, gerek Ebû Bilâl (64/683-684) ile başlayan hizipleşme gerek Câbir b. Zeyd ile devam eden firkalaşma döneminde gerekse Cülendî⁶³ ile devletleştikleri dönemde başlarına bir imam seçmeyi ihmal etmemişlerdir. Hatta İbâdîler imamete ayrıcalıklı bir önem atfetmeleri sebebiyle, bunu kendilerini diğer firkalardan ayıran mümeyyiz bir vasıf olarak ifade ederler.⁶⁴

⁵⁷ Vercilânî, *ed-Delîl ve'l-Burhân*, c. I, s. 15.

⁵⁸ Aşağıda görüldüğü üzere, Havâric üzerinden İbâdî anlayışı da içine alan suçlamalar anlamaya değil mahkum etmeye yöneliktir. Örnek, “Bedevilerin uyumsuzluğu, yönetime karşı güvensizlik ve hayal kırıklığını da beraberinde getirmişti. Değişen şartlar onların eski hayati onlara göre olumsuz şartlardı ve düzeltilmesi gerekiyordu. Kayıtsız şartsız çöl hayatından teşkilatlı, yalnız bireylerin değil top yekûn toplumu bağlayıcı kurallarla hareket eden bir devlet içinde yaşamaya geçişin getirdiği sıkıntılar, bedeviler için hissi gerginlikler doğurmuş ve bu gerginlikler daha sonra ümmetin geleceğinde ortaya çıkacak çok derin ayrılıklara sebebiyet vermişti. Emevîler dönemi ve Abbasiler dönemi Hane! isyan hareketlerinin hemen tamamı İslam ümmeti içerisinde meydana gelen değişiklikler ve yeni bünyeye bedevi Arapların intibak edemeyişinden kaynaklanmış olduğu bilinmektedir.” Ömer Faruk Teber, *Harici İmamet Nazariyesi Ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti sorunu*, EKEV AKADEMİ DERGİSİ Yıl: 12 Sayı: 34 (Kış 2008)

⁵⁹ Seyyid Ahmed, *Nizamü'l-Hükm ve'l-İdârât fî Uman fî Asri'l- İslâmî*, 1993, ez-Zegâzîk, 10-11.

⁶⁰ Mahrumî, *el-İbâzîyye*, 9-24.

⁶¹ Ettafeyyîş, *Avdetu ile'l-Feda*, 1.

⁶² Eş'arî, *Makâlât*, 167- 182.

⁶³ El-Halîlî, Ahmet b. Hamad, *el-İstibât*, s. 239

⁶⁴ Ettafeyyîş, *Avdetun İle'l-Fedai*, www.İbadhiyah. com., 1.

İbâdiler'e göre imamet Allah'ın yapılmasını emrettiği diğer farzları gibi bir farzdır.⁶⁵ Çünkü emirleri ve nehiyleri uygulamak ancak imametle mümkündür. Dolayısı ile İbâdiyye'nin teşekkülünden kısa bir süre sonra devletleşmesi beraberinde siyasî fikirlerin önemini artırmıştır.

Klasik mezhepler tarihî kaynakları, fırkaları içinde yaşadıkları müşahhas ilişkiler bütününden kopuk spekülâtif bir üslup içinde ele aldıklarından, fırkalara yüklenen fikirleri bu ilişkiler üzerine oturtma yerine kurgusal bir anlatım tercih etmişlerdir. Sosyal bağlamından koparılan dinî ve siyasî fikirler her zaman speküle edilmeye açıktır. Muhakkime'nin veya son tahlilde İbâdiyye'nin siyasî kanaatlerini anlayabilmek için fırkanın içinde yaşadığı dinî, siyasî, iktisadî, ahlakî ve benzeri ilişkiler düzlemini kavramamız gerekir. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Sıffin Savaşı'na gelen sonra Tahkîm ve Nehrevân Savaşıyla karşı karşıya kalan bu insanların en büyük arzusu yeterince adil olamayan, ekonomik menfaatleri eşit olarak paylaştır(a)mayan ve Hz. Peygamber (sav) ve sonrasında gelen adil iki halifenin yolundan sapan kimselerin idare ettiği ülkenin siyasal düzleminde bir değişiklik meydana getirmek değildi. Onlar için problemin çözümü gayet basitti. Mevcut siyasî yapı içerisinde adaleti sağlayamayan kişiler ya adil olacaklar ya da görevi bırakacaklar; ümmetin kendilerine güvendiği yeni idareciler göreve gelecek ve problem de çözülmüş olacaktı.

İbâdî anlayışa göre imamın seçimi ehl-i hal ve akd'in seçimi ve Müslümanlar'ın da beyatıyla tamamlanır. Ehl-i hal ve akd'in razı olması dışında başkaca bir şarta ihtiyaç duyulmaz.⁶⁶ Ehl-i hal ve akd'in sayısı şartlara göre değişmekle beraber genel İbâdî fakihlere göre ilim ve fazilet sahibi altı kişiden az olamaz. Bunun meşruiyeti Hz. Ömer'in kendisinden sonraki halifenin seçiminde işi altı kişilik bir şurâya havale etmesidir.

a. İbâdiler'in Siyasal Alandaki Prensipleri

1. İmamet Vaciptir

Cihad, hadleri uygulamak, adaleti ve iyiliği emretmek; kötülüğü yasaklamak gibi farzları ikame edebilmek için imamet Müslümanlar üzerine vaciptir.⁶⁷ Bunun hilafına bir durum caiz değildir. Kur'an-ı Kerîm'de bunu destekleyen ayetler vardır. **إِنَّ الدِّينَ يُبَايِعُكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ** “Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat

⁶⁵ Seyyid Ahmed, *age.*, 10-11.

⁶⁶ Halîfât, *el- Usûl*, s. 5.

⁶⁷ Ebu Ammar, *el- Mucez*, c. II, 233, 234. Etfiyyiş, *Şerhu'n-Nil*, c. XIV, s. 272

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

verecektir.”⁶⁸ Tefsiru Teysir müellifi bu ayet hakkında şöyle der: “*Bu ayet imametin vucubiyetine delalet eder ve insanlara bunu bildirir. Kur’an’ın yapılmasını istediği her şey imametle mümkündür. Bu Kur’an’dan ve sünnetten istinbat edilen bir gerçekliktir. “Hak, imkan dahilinde imameti ikame etmenin vucubiyetidir. Faydanın temini zararların def edilmesi için imamet gereklidir.*”⁶⁹

Bir mümin için imamet, dünya ve ahiret açısından temel esaslardandır. Burada imametten kasıt dini ayakta tutan, ümmeti koruyan, İslam’ı tebliğ eden Hz. Peygamberin hilafetidir. İbâdiler’e göre ümmetin İslam’ın varlığını koruması ancak ve ancak imamet ile mümkündür.⁷⁰

2. İmamette Asıl Olan Ehliyettir

İbâdiler imameti Aleviyye, Hâşimiyye, Kureyşiyye gibi belli bir kabilenin hakkı olarak görmezler.⁷¹ İmamette asıl olan yetkinlik ve ehliyettir.⁷² Şartlarına haiz olduğu takdirde Kureyş’den birisi imam olabilir. Ancak İmamet Haşim Oğullarının ya da başka bir kabilenin mülkü değildir.⁷³ İbâzîler, “Sizin Allah indinde en mükerreminiz takvâsı en yüce olanınızdır,”⁷⁴ ayetini temel alırlar. Mükerremlik ve takva söz konusu olunca Kureyşilik düşer.⁷⁵ İşte bu şartlara hâiz bir imâma tabi olmak raiyet üzerinde vaciptir.⁷⁶

3. Adil İmama Huruc Caiz Değildir

İbâdiler açısından Müslümanların nasıl bir siyasi idare altında yaşadıkları son derece önemlidir. Devleti elinde tutanlar adaleti ikame etmek yerine zulüm yapıyorlarsa başarma şansı doğduğunda zalim imama karşı hurucu caiz görürler.

- a. *Bu konuda çok önemli bir prensipte şudur ki zalim olan imamın İbâdî ya da başka bir fırkadan olması müsavidir. İbâdî veya başka bir fırkadan olmak veya şu ya da bu kabilede olmak kimseye zulüm yapma hakkını vermez.*

⁶⁸ Feth, 10

⁶⁹ Etfeyyîş, *Şerhu’l-Akideti’t-Tevhid*, s. 221

⁷⁰ Namî, *Ed-Dırâsât fi’l-İbâdiyye*, s. 275 vd.

⁷¹ Muhammed Ebû Ras el-Cerbî, Mu’nisü’l-Ehibba fi Ahbari Cebre, (Thk. Muhammed el-Merzûkî), el-Matbaatu’r-Rüstemiyye, Tunus, 1960, s. 52.

⁷² Es-Salimi, *Şerhu Cami’s-Sahih*, c. III, s. 1307; Muammer, Ali Yahya, *El-Badiyye Mezhebun islamiyyun Mu’tedilun*, s. 25; İbâzîler 1860 dan sonra imamlarda İbâzî olma şartını da kaldırmışlardır.

⁷³ Etfeyyîş, *Tefsiru’t-Tefsîr*, c. XII, s. 195.

⁷⁴ Hucurat, 49/13.

⁷⁵ Mustafa eş-Şek’a, *el-İslam bilâ Mezahib*, Dâru’l-Mısriyye el-Lübânîyye, Kahire. 1991, s. 139.

⁷⁶ İbn Sellâm, *age.*, s. 95.

İbâdiyye fırkası yönetimde adaleti talep ederken İbâdî bir imamın zulüm yapması kabul edilemez.

- b. *İmam İslam ahkamına uyduğu sürece itaat vaciptir.*
- c. *Zalim imama karşı huruç bazı şartlar ile mukayyettir.* İbâdiler, şartlar elverdiği takdirde imam-ı caire /zalim imama karşı ayaklanmayı caiz görürler.⁷⁷ Şayet zalim imama karşı yapılan ayaklanmanın başarısız olma ihtimali varsa ve toplum daha kötü bir zulüm bataklığına saplanacaksa o zaman huruç ertelenir. İslam'ın emrettiği şekilde tebliğ yolu ile şartların olgunlaşması beklenir.

4. İmamda Aranılan Şartlar

- 1- Akıllı ve ergin olmalı
- 2- Hür olmalı
- 2- Kör ya da sağır olmamalı
- 3- Dilsiz olmamalı
- 4- Fasih Arapça konuşabilmeli
- 5- Eli, ayağı kesik olmamalı
- 6- Dinde ilim ve vera' sahibi olmalı
- 7- Ehl-i velayet ona beyat etmiş olmalı
- 8- Müslümanlar'ın Ehl-i Da've'sinden olmalı
- 9- Had ve celde cezasına çarptırılmış olmamalı.

İbâdiler imam olacak kişinin kabile ya da nesebine önem vermezler. Bu bakımdan “*imamlar Kureyş'tendir*” hadisini de pek sihatli bulmazlar. İmam olacak kimsede dinî açıdan takvadan başka bir şart aramazlar.⁷⁸

5. Zalim İmamın Azli

Zulüm üzere olan imam hakkında İbâdiler şu görüşlere sahiptirler: Şerir imamın görevden el çekmesini sağlamak için belirli bir silsile takip edilir:

- 1-Öncelikle zalim imamdan adil olması istenir.
- 2-Şayet buna icabet etmezse Müslümanların işlerinden el çekmesi istenir.
- 3-Buna riayet etmezse kuvvet kullanılarak azli câiz olur.

İbâdiler adaletle hükmetmeyen imamın azlinde siyasî konjonktürü dikkate alırlar. İmamın azlinde daha büyük bir fitneye yol açmamaya gayret gösterirler. Ezârîka ve benzeri fırkalarda görülen gözü kapalı otorite düşmanlığı İbâdiler için söz konusu değildir. İbâdiler görevini hakkıyla yerine getirmeyen imamı önce sözlü olarak uyarırlar. Dikkate alırsa problem

⁷⁷ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâdiyye beyne Fırâkı'l-İslamiyye*, s. 457

⁷⁸ Hucurât (49), 13.

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

çözölmüş olur. Değilse müdahale yolu açılmış olur. Şiddete başvurmak bu noktada ümmetin aleyhine olacaksa bunu tehir ederek şartların olgunlaşmasını beklerler.

Çağdaş İbâdî bilgin Sâidî bu konuda şu bilgileri verir: İbâdî siyasî fikirleri muvacehesinde imamın Müslüman olması ve her işinde ve sözünde İslâm ahkâmına uyması gereklidir. İmam istikamette ise ona itaat edilir. İmam üzerine düşen vucubiyetlere muhalif olur ve sorumluluklarını yerine getirmemezse önce,

1- Hz. Peygamber'in hadisleri çerçevesinde kendisine nasihat edilir. Hz. Peygamber (sav) bir hadislerinde; "Din nasihattır" dedi. Kim için diye soruldu? Hz. Peygamber, "Allah için, Peygamber için, Müslümanlar için..." dedi. Bu hadis bağlamında nasihate uyarsa itaat vâcib olur.

2- Nasihat fayda vermez ise Müslümanlar üzerinden velayeti düşer, itaat vâcib olmaktan çıkar.

3- Zâlim imamdan kurtulup yeni bir imam edinme hazırlıklarına girişilir. İmamın durumuna göre iki yol takip edilir:

a- Zâlim imamın gücü zayıf, destekleyicileri de az ise azledilerek yerine hemen birisi tayin edilir.

b- Zâlim imam güçlü ve otoriter, yardımcıları ve taraftarları çok ise huruç tavsiye olunmaz. Ancak böyle bir imamın isyan ifade eden emirlerine itaat lazım değildir. Bu aşamada ulema devreye girerek insanları İslâm devletini ikame etmeye ve insanları İslâm dininin vâciblerinin öğrenimine sarılmaya çağırırlar.⁷⁹

Zalim imamın İbâdî olması ya da olmaması durumu değiştirmez. Şerir imamın etrafındaki insanlar Müslümanlar'ın emniyetinde, askerî kışlası ise asi sayılır. Mezhepte kendilerine muhalif olan beldelerin imamları zâlim de olsa halkı itibarıyla oralar İslâm beldesi sayılır. Devlet düşmanlarını def etme dışında dâhilde şiddet kullanılamaz. Sınırlar çok genişlediğinde ya da parçalar arasında idare imkânsız olduğunda birden fazla imamın bulunması câizdir. Aşağıda belirtilen şartların oluşması halinde imam olan kişinin imameti düşer. Görmemesi, duymaması, konuşamaması, aklının gitmesi, had cezasını gerekli kılan bir kepire işlemesi, had gerektirmeyen bir suç işlemesi ve bu suçtan dolayı tövbe etmemesi⁸⁰

6. Mesâlikü'd-Dîn⁸¹

⁷⁹ Saîdî, *el- Canibu'l-Fikrî fî'l-Mezhebi'l-İbâzî*, 8.

⁸⁰ el-Vehîbî, *age.*, 406.

⁸¹ En-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye.*, s. 275 vd.

İbâdî bilginler, İslam'ın şer'i kanunlarını uygulama ve tebliğ açısından sosyo- politik yapıyı dört kısma ayırdılar ve buna Mesaliku'd-Din/Turuku'd-dîn adını verdiler. Bunlar, Zuhur, Difa', Şurât ve Kitmân'dır. Her merhale farklı siyasi şartları ihtiva ettiğinden her kendisine özgü kaideleri ve örgütlenme biçimi vardır. İbâdî bilginlere göre bu toplumsal merhaleler İslam toplumunun tarih boyunca yaşam örneklerinden çıkarılmıştır. Bunların dışında bir başka merhale yoktur. Bu konuda Şemmahî bir nakilde bulunur: rivayet edildiğine göre Ebu Bekir ez-Zevâği "biz zuhur, difa', Kitmân ve şirâ dönemlerinde yaşamıyoruz. Bizim zamanımız sâib'dir. Bu bilgiler arkadaşı Ebu Zekeriyya Faysal b. Ebî Misver'e ulaştığında şu açıklamayı yaptı: "ona haber verin Mesâliku'd-Dîn dördtür. Her kim onu fazlalaştırır ya da eksiltirse hatalıdır. Bu aşamalar. İslam tarihinin ilk elli yılında bu merhalelerin yaşandığı İbazi bilginler tarafından ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (sav) ile başlayan bu süreç Emevîler'in iktidarı ele geçirmesi ve toplumu kendilerine boyun eğdirmeleri ile tamamlanmıştır. Emevîler'in idareleri altında hakiki Müslümanların görüşlerini ve emr-u bil mağruf ve'n-neh-yü ani'l-münker yapma imkânları neredeyse yok gibiydi. Çünkü bu tür girişimler hapishaneler veya ölümle sonuçlanıyordu. Hakiki Müslümanların gizli bir şekilde çalışmaktan başka alternatifleri yoktu. İbâdî hareketin amacı Hak olan dini ihya etmektir. İslam toplumunda zuhur aşamasına geçebilmek için öncesinde faaliyetlerin gizlice yürütülmesi esastır.

a. Zuhur İmametî⁸²

Adil bir imanın yönetimi altındaki hür ve bağımsız bir yönetimi ifade eder. Zuhur imametini ayakta tutmak Müslümanlar üzerine vaciptir.⁸³ Müstakil imametın ilan edilmesidir ve Zuhur aşamasında İbâdiler Kitap, sünnet ve raşit halifelerin uygulamalarıyla hükmetmek kendisine vacip olan imamı seçerler. Zuhur imameti Müslümanların korumakla mükellef oldukları ana merhalelerdir. Hz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde kendisinden sonra Müslümanlara zuhur imameti bıraktı. Allah'ın emirlerini uygulamak, hadleri gerçekleştirmek, Cuma namazını kıldırarak, cizye ve zekatı toplamak asiler ve müşrikler gibi düşmanlarla savaşmak, zekatı ve ganimetleri adaletli bir şekilde dağıtmak için Müslümanların zuhur imametine sahip çıkmaları vaciptir. Zuhur imameti olmaksızın bu taahhütleri gerçekleştirmek mümkün değildir. İbâdî bilginlere göre İslam'ın ilk iki halifesinin idareleri zuhur merhalesidir.

Müslümanlar güç, servet ve dini bilgiye sahip olmada uygun şartlara kavuştuklarında Allah'ın emirlerini uygulamaya güç yetirirler. Müslümanlar düşmanlarının yarısı kadar

⁸² Eş-Şemmâhi, *Şerhu mukaddemeti't-Tevhid*, s. 50; (thk. Ebî İshâk), Kahire 1353; el-Halilî, *Şerhu Gayeti'l-murâd*, s. 33; A'veşt, *Dirâsâtü'l-İslamiyyeti*, s. 111.

⁸³ El-Halilî, *Şerhu Gâyeti'l-Murâd*, s. 33.

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

olduklarında imametlerini ilan etmeleri ve kendi aralarından bir imam seçmeleri gereklidir. Tabileri kırk kişiden fazla olduğu sürece İmanın Allah'ın hükümlerini uygulaması üzerine bir vazifedir ancak bu sayı kırkın altına düşünce imameti lağv etmesi gerekir.

1. Uman'da İmametü'z-Zuhur, (h.177 den 405'e kadar)

- i- Cülendi b. Mes'ud,
- ii- Varis b. Ka'b el-Harûsî,
- iii- Gassan b. Abdullah el-Yahmedî,
- iv- Abdülmelik b. Hamîd,
- v- Ceyfer el-Yahmedî,
- vi- Salt b. Malik el-Harusî.

b. Difâ' İmametî⁸⁴

Zuhur imametinin olmadığı durumda Difa imametini ayakta tutmak vaciptir.⁸⁵ Müslümanlar düşman saldırısı ile karşı karşıya kaldıklarında veya böyle bir ihtimal vuku bulduğunda düşmanları ile savaşta kendilerine komutanlık yapmak üzere bir kaid seçmeleri gerekir. Bu tarz imamlar difa' imamı olarak bilinmektedir. Difa' imamının askeri konularda deneyimli olması gerekir.⁸⁶ Harb başladığında bitinceye kadar zuhur imamı gibi tüm güç ondadır.⁸⁷ Savaş sona erdiği zaman onun da imameti sona erer. Müslümanlar için Difa' imamının görevinden ayrılmasında bir zorluk yoktur. Daha sonra Müslümanlar yeni dönemin tabiatına göre - ki bu ya zuhur imameti ya da Kitmân imameti olacaktır- yeni bir imam seçerler.⁸⁸ İbâdî kaynakların zikrettiği ilk difa' imamı Abdullah b. Vehb er-Rasibî'dir. O Nehrevân savaşında önce seçilmiştir.⁸⁹ Şimali Afrika'da sonraki difa' imamı Ebu Hatim el-Melzurî'dir Ebu Hatim Ebu'l-Hattâb tarafından inşa edilen zuhur imametini kurmak için mücadele vermiştir. Bir diğer imam ebû Hazer Ya'la b. Ziltaf 'dır. Ebû Hazer de Rüstemi imametini ihya etmek için Fatimiler ile savaşmıştır.⁹⁰

⁸⁴ Allah yolunda canlarını feda eden Müslümanların başarılı oluncaya ya da şehit oluncaya kadar mücadele etmeleridir. El-Halilî, *Şerhu Gâyeti'l-murâd*, s. 93.

⁸⁵ Şemmahî, *Sîyer*, s. 52.

⁸⁶ Ahmet b. Bekr, *mesâilu'l- Tevhîd*, s. 25

⁸⁷ Şemmâhî, *Sîyer*, s. 53

⁸⁸ Muammer, Ali Yahya, *Neş'etü'l- Mezhebi'l-İbâdî*, s. 94.

⁸⁹ Şemmahi, *Sîyer*, s. 372

⁹⁰ Dercînî, *et-Tabakât*, s. 129

Difa' imametini zalim ve taguti hükümlere ve harici düşmanlara karşı bir ayaklanma olarak düşünülebilir. Genel ayaklanma amacına ulaşamaz başarısız olursa İslam toplumu Kitmân merhalesi adı verilen yeni bir aşamaya girer.

Şurat ve Kitmân imametinin aynı zamanda olması mümkündür. Eş-Şıra gönüllü olarak nefsi temizlemek için amelde bulunmaktır. Şurat, Allah yolunda nefsi kurban etmek isteyen kırk kişiden fazla olduğunda hayata geçer. Allah'ın düşmanlarından olan zalim imama karşı diğer ümmeti uyarmakla mükelleftirler.⁹¹

İbâdiler tarafından savunma amaçlı olarak gerçekleştirilen ilk şiddet eylemi Talibu-l Hakk Abdullah b. Yahya El-Kindi'nin Yemen de gerçekleştirdiği ayaklanmadır. Bu konuda Nehcü'l- Belaga'da şu bilgiler yer alır:⁹² Talibu-l Hakk Yemen de açık bir zulüm ciddi bir zorbalığın ve insanların kötü muameleye maruz kaldıklarını görünce arkadaşlarına şunları söyledi:

“Gördüklerimize karşı burada durup sabretmek bize helal değildir.”

Talibu'l-Hak arkadaşlarına bu yönde görüşlerini bildirirken, Basra'da ve diğer bölgelerde yaşayan arkadaşları ile mektuplar göndererek istişare yapmaktan geri durmadı. Gelen mektuplarda İbâdiler, *“güçleri nispetinde bir gün dahi orada kalmamalarını, zulüm bölgesini terk etmelerini”* tembih etmişlerdir. Talibu'l-Hak tarafından gerçekleştirilen bu ayaklanma İbâdiler'in nefsi müdafaa sınırını aşarak muhaliflerine karşı şiddete başvurdukları ilk ve son eylem olarak değerlendirilmektedir.

1. Umân'da Difa İmamları (h. 320- 405)

i. Said b. Abdullah

ii. Raşid b. el-Velid

c. Şurât İmametİ⁹³

Şurat kelimesinin kelime anlamı satmak manasınadır. İbâdî kaynaklarındaki ıstılah anlamı ise cennete kavuşmak kastı ile kişinin kendisini hayatını Allah'a kurban etmesidir. Çoğulu şurât'tır. Onlar Allah yolunda Allah yolunda kendilerini satarlar. Bu terim Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerden müştaktır. (Tevbe 9/111; en-Nisa 4/ 74; el-bakara, 2/207) Şıra imametini ilk uygulayan ki Ebu Bila Mirdas b. Hudeyr'dir. Abdullah b. Ziyâd Müslümanlara

⁹¹ Muammer, Ali Yahya, *Neş'etü'l_Mezhebi'l-İbâdî*, s. 94., 95.

⁹² İbni Ebi-l Hadid Nehcu-l Belağanın şerhinin beşinci cildi 106.ncı sayfasında şunları ifade etmiştir-

⁹³ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâdîyye fî Mevkibi't-Tarih*, Saltanat-ı Oman 2008, “el-İbâdîyye fî Cezayir, el-İbâdîyye fî Cezayir”, s. 21, 23, 357, 360,

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

zarar vermeye başladığında bu kavram ortaya çıktı.⁹⁴ el- Vad' adlı eserde şu yorum vardır: “Allah’a yemin olsun ki bu zalimler arasında yerimizi genişletmiyorlar... Allah’a yemin olsun ki buna sabır çok büyüktür. Biz yeryüzünde fesat çıkarmak ve birilerini korkutmak için huruç etmiyoruz. Ancak zulümle savaşıyoruz ve bizimle savaşanlarla savaşıyoruz...”

1. Uman’da Şurat İmamları (177- 280)

- i. Muhammed b Ebî Affan,(h.177-179)
- ii. el-Varis b. Ka’b el-Karûsî, (h.179-192)
- iii. Gassan b. Abdullah el-Fehcî el-Yahmedî, (h.192-208)
- iv. Abdülmelik b. Hamîd el-Ezdî, (h. 208- 237)
- v. el-Mihne b. Ceyfer el-Fehcî el-Yahmedî, (h.237- 266)
- vi. Salt b. Mâlik el-Harûsî, (h.266-273)
- vii. Râşid b. en-Nâzır el-Yahmedî, (h. 273-277)
- viii. Azan b. Temîm el-Harusî, (h.277- 280)

Kitmân İmametî⁹⁵

Kişinin itikadını gizlemesi anlamına gelir. Görüşlerini anlatmalarına izin vermeyen düşmanlarının zararından korunmak için İbâdilerin inançlarını gizleyerek muhafaza etmeleridir. Gizlemek inancı muhafaza etmenin en iyi yoludur. Bu gibi durumlarda inancı gizlemek bir gerekliliktir. İbâdiler, Emevî hâkimlerin zararından korunmak için Kitmân hareketini başlattılar. İbâdiyye’nin iki imamı İmam Cabir b. Zeyd ve Ebu Ubeyde (radiyallahu anhuma) Kitmân merhalesinde aamel ettiler. Onlar faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürüttüler. O dönemde gizlilik en müstahşen şeydi. İbâdî itikadının gizli tutulduğu Kitmân imametî Hz. Peygamberin (sav) hayatına müstenittir. Ancak İbâdî bilginler Hz. Peygamberin (sav) kitaman dönemini sınırlarının tayininde ihtilaf etiler. İtfeyyiş bu dönem, vahyin başlangıcından Müslümanların sayısının kırka ulaşıncaya kadar geçen zaman aralığıdır, der. Hz. Ömer’in Müslüman olduğunu ilan etmesiyle son bulmuştur. Ebû Süleyman Dâvud b. İbrâhîm et-Telâtî ise Hz. Peygamber’in hicretine kadar geçen süreyi Kitmân olarak adlandırır. Ebu ammâr Abdu’l-Kafî ise Hz. Peygamber (sav)vahyin başlaması ile birlikte bazı zamanlarda Kitmân halinde kaldı der. Bununla kastı vahyin başlamasından Hicr suresi 94 ayetin inzaline kadar geçen süredir.

⁹⁴ Dercini, *Tabakât*, s. 129

⁹⁵ Muammer, ali yahya, *el-İbâdiyye fi Mevkibi’t-Tarih*, salatanat-ı Oman 2008, “el-İbâdiyye fi Cezayir, el-İbâdiyye fi Cezayir”, s. 357- 360

Tahert’de kurulan İbâdî Rüstemi Devletinin 296/909 yıkılmasından sonra İbâdiler şimali Afrika’da Ebî Hazer Yağla b. Ziltâf’ın liderliğinde zuhur imametini ihya etmek için çalıştılar. Ancak 358/968 yılında Fatimilerle yapılan Bâgâyî savaşında büyük yenilgi aldılar. Bu svaştan sonra İbâdiler günümüze gelinceye kadar gizlilik dönemine girdiler. Gizlilik dönemindeki örgüt hakkında Ebu’l-Abbâs Ahmet b. Bekr şu açıklamayı yaptı: “İbâdiler toplanırlar ve hukuklarını koruyacak zekâtları toplayacak bir imam tayin ederler” içlerinden takvâ olanlar zekâtları toplar ve etkiye arasında taksimatı yapılır; İbâdî akidenin öğretilmesi ve ibadetlerin ikamesi için meclisler oluşturulur; cemaatla namazlar kılınır ve İslam şeriatından yapılması mümkün olan salih amellerin yapılması vacip olur.

Câbir b. Zeyd bir taraftan Emevî idarecilerle iyi ilişkiler kurmaya özen gösterirken bir taraftan da kendi düşüncesini gizlice yaymaya çalışıyordu.⁹⁶ Bu anlamda Câbir, Haccâc’ın (81–82/701–702) arkasında namaz kılıyor⁹⁷ ve ondan hediyeler alıyordu. Hatta Haccâc onu Basra kadısı yapmak istedi ancak Haccâc’ın zulmüne fetvalarıyla kendisini ortak etmesinden korkarak Câbir’in bu teklifi kabul etmediği İbâdî bilginler tarafından söylenir.⁹⁸ Câbir b. Zeyd’in İbâdiyye ile ilişkisinin ortaya çıkmasından sonra Haccâc onu Uman’a sürgün etti. Ayrıca Haccâc’ın Câbir b. Zeyd’in kabilesi Ezd’e karşı çok kötü muamelede bulunması Ezdliler’i ve Umanlılar’ı Câbir b. Zeyd’e ve onun düşüncelerine taraftar olmaya sevk etti.⁹⁹ Câbir b. Zeyd’den sonra İbâdiyye’nin liderliğine Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (145/762) getirildi. Bu iki imam döneminde İbâdîler Kitmân imameti uyguladılar. Kitmân İbâdîler’de uygulanan dört imamet çeşidinden birisidir.¹⁰⁰ Kitmân imamlığı modelini Hz. Peygamber’in hicretten önceki durumundan almışlardır. Diğer Hâricî fırkalar takiyye’ye şiddetle karşı çıkarlarken İbâdîler takiyyeyi benimserler. Ve bunu Kitmân imameti adı altında sistemli bir şekilde yürütürler. İbâdiler tarafından uygulanan Kitmân imametini kelime benzerliğinden dolayı Şia’nın takiyyesi ile karıştırmamak gerekir. İbâdiler takiyyesyi varlıkları tehlikeye düştüğü zaman inançlarını gizleyerek yaparlar. Oysa Şia takiyyeyi iki şekilde uygular: can güvenliği tehlikeye girdiği zaman iki, Şia’dan olmayan birisinin tepkisini çekmemek için ona bilerek yanlış bilgi verir. Sünnî birisini Şia’ya katmak istiyorsa, başlangıçta, sahabe hakkındaki Şîî görüşleri tam olarak söylemez. Bu konuda mezhebine muhalif görüşler söyleyebilir. Misal

⁹⁶ İvaz, *el-Usûl*, 5.

⁹⁷ el-Hârisiyye, *age.*, 179.

⁹⁸ Abdulhalîm, *el-İbâziyye*, 19.

⁹⁹ Kaşif, *Uman fî Fecri’l-İslâm*, 32-36.

¹⁰⁰ Abdulhalîm, *el-İbâziyye*, 22-23.

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

bizim için sahabenin hepsi adildir. Sahabenin en faziletlisi Ebu Bekir sonra Ömer sonra Osman ve Ali'dir (r. anhum) der. Amacı muhatabın tepkisini çekmemek ve onu tedrici olarak Şia mezhebine katmaktır. Oysa İbâdiler için böyle bir durum söz konusu değildir. İbâdiler hürriyet zamanında takiyyenin arkasına saklanarak asla yalan söylemezler.

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme (145/762), Câbir tarafından gizlice yürütülen taraftar kazanma işini "Hameletü'l-İlm" adı verilen gizli bir teşkilatla yürütmeye başladı. İslâm dünyasının değişik bölgelerinden getirilen zeki çocuklara İbâdî akideler öğretilerek tekrar kendi bölgelerine İbâdiyye'yi yaymak üzere gönderildi. Bu sayede (177/793) İbâdiler Uman'da ve Kuzey Afrika'da İbâdî devletler kurmayı başardılar.¹⁰¹ Uman'da bu kadar kısa zamanda bir İbâdî devletinin kurulması tesadüf değildir. Zira İbâdîler'in ilk çekirdeğinin teşekkül ettiği yer olarak kabul edilen Basra ile Uman arasında güçlü bağlar vardı. İbâdîler'in çoğunluğunu teşkil eden ve Basra'da meskûn Ezd kabilesi köken olarak Umanlıydı ve oradan gelerek Basra'ya yerleşmişti. Hemşehrilik bağı nedeniyle Basra'da Ezdîlerle ilgili yaşanan her olay Umanlılar'ı da ilgilendiriyordu.

İlk Uman imamlığının kurulmasından sonra ilk hedef olarak, kendi mezhep anlayışlarına göre bir devlet kurmak olmuştur. İlk imam olan Cülendî b. Mesut, 133/751 yılında tahta seçim yolu ile gelmiştir.¹⁰² Cülendî b. Mesut'un bir çarpışma sırasında hayatını kaybetmesi üzerine¹⁰³ hicri 801 yılında Varis b. Ka'ab'in¹⁰⁴ seçilmesine kadar büyük problemler yaşamışlardır. Bunun ardından yaklaşık 300 sene sürecek bir dayanışma ve refah dönemi başlamıştır. Sihar İslâm dünyasının en büyük ticarî limanı haline gelmiştir. Tıpkı diğer Arap memleketlerinin Afrika üzerinde yaptıkları uygulamalar gibi, Umanlılar da doğu Çin'e, Endonezya'ya ve Filipinler'e kadar giderek hem ticaret yapmış hem de İslâm'ı yaymışlardır.¹⁰⁵ Umanlı denizci Ahmed b. Macid önemini burada unutmamak gerekmektedir. Umanlılar, Zengibâr'a kadar inerek doğu Afrika'nın bütün ticaretini yönlendirmeyi başarmışlardır.

1. Uman'da Kitmân İmamları (h. 281- 320)

- i. Muhammed b. el-Hasan el-Harusî
- ii. Salt b. Kasım el-Harûsî
- iii. Abdullah b. Muhammed

¹⁰¹ Kâşif, age., 42.

¹⁰² Sâlimî, *Tuhfe*, I, 85; Göksoy, İsmail Hakkı, *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, İsparta, 1997.s. 89

¹⁰³ Sâlimî, *Tuhfe*, I, 90.

¹⁰⁴ Sâlimî, age., I, 112.

¹⁰⁵ Göksoy, , *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, s. 90.

- iv. es-Salt b. el-Kasım
- v. el-Hasan b. Said es-Sahnî
- vi. el-Hivarî b. Mutrif el-Hadanî
- vii. Amr b. Muhammed b. Mutrif
- viii. Muhammed b. Yezîd el-Kindî
- ix. el-Hakem b. el-Melâ el-Bahrî

Sonuç

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların karşılaştıkları en önemli problem bilindiği gibi İmamet meselesidir. Tahkîm'e kadar kabilelerin kıskançlığı şeklinde kendini gösteren bu mesele Tahkîm'den kısa bir süre sonra farklı siyasî tezlere dönüşerek bu güne kadar gelmiştir. İbâdiyye'nin imametle ilgili görüşlerini merkeze alarak ve İbâdî bakış açısıyla imamet hakkında ileri sürülen tezleri şu şekilde özetleyebiliriz:

Mutedil Demokrasi: Bu anlayışta olanlara göre imamın Kureyş'den ya da başka bir kabileden seçilmesi çok önemli değildir. Ehîl olmak şartı ile ve herhangi bir kabileye referans yapılmaksızın öncelik ve imtiyaz verilmeksizin her mümin imam olma hakkına sahiptir. İmam, şûrâ ya da ehl-i hal ve'l akd'in beyatı ile tayin edilir. İmama itaat vâciptir. İmam zâlim olursa ona karşı hurûc câizdir. Bu, Abdullah b. Vehb er-Rasibî'nin de (38/658) içinde yer aldığı İlk Muhakkime'nin ve onların halefi olan İbâdiyye'nin görüşüdür. *Ezârika'nın aksine, şerir olan imama hurûc etmek vâcip değildir; Eşariler'in dediği gibi yasak da değildir.* Ehl-i hal ve'l-akd'in çoğunluğunun ittifakıyla yani şura yoluyla seçilen imam valilerinden sorumludur. Onların azlinde ve atamasında Ehl-i hal ve'l-akd'a danışması uygun görülür.

Mutedil Verasetçi Anlayış: Kureyş'in önemli iki kabilesi olan Hâşimîler'e ve Ümeyye'ye imam olma yolunu kolaylaştıran ve İmam görevini hakkıyla yap(a)madığı zaman azlini imkânsızlaştıran görüştür. İmam beyat ile tayin edilir, zâlim de olsa ona itaat vâciptir. Eş'ariyye, Mâtürîdiyye ve Mu'tezile bu tezi savunur. İslâm tarihinde Müslümanlar'ı siyaseten kilitleyen problemlerin başında imamın azli meselesi gelir. Müslümanlar imamların tayininde değil daha çok azlinde problemler yaşamışlardır. Gerek Hz. Osman'ın gerekse Ali'nin halife oluşu derin sıkıntılar doğurmamıştır. Ancak her iki halifeye karşı oluşan memnuniyetsizliğin çözümünde siyasî sonuçları günümüze ulaşan sıkıntılar yaşanmıştır. Bunun gerisinde yatan sebep zalim imamın azlini imkânsız kılan anlayıştır. Bu anlayış doğal olarak imamın azliyle ilgili problem çözmeye yarayan yöntemlerin teşekkülüne engel olmuştur.

Aşırı Verasetçi Anlayış: İmamet vasiyetle Hz. Ali'nin Fatıma'dan olma çocuklarının hakkıdır. Bu konu dinin usulündendir. İmam masumdur. Bu görüşü Şîa fırkası dillendirir. Şîa

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

her ne kadar bu görüşü Hz. Peygamber (sav) devrine kadar götürse de fikir hadise irtibatı açısından olayların seyri bu düşüncüyü doğrulamamaktadır. Zira bu mesele imana dair bir konu olsaydı ne Hz. Ali hakkından vazgeçerdi ne de Hz. Hasan bu hakkı Muaviye'ye devrederek günaha girerdi. Hatta Kerbela'da Hz. Hüseyin dahi serbest bırakılması halinde imamlık iddiasından vazgeçeceğini ifade etmiştir. Ancak onun bu teklifi yeterli ilgiyi görmemiştir. İbâdiyye'nin imamet görüşüne aykırı olan aşırı verasetçi anlayışı İslâm ile ilişkilendirmek İslâm'ın eşitlik ve adalet gibi evrensel ilkeleri açısından oldukça problemli sonuçlar doğurmaktadır.

Aşırı Demokrasi Anlayışı: İmamet vâcip olmamakla beraber imam hür seçim yoluyla seçilir. Adaletini koruduğu sürece itaat edilir, cair/zalim olursa öldürülür. Bu görüşler, Havâric (Ezârika, Sufriyye, Necedât) tarafından savunulur. Kendileri gibi şiddet yöntemlerini benimsemeyen İbâdiler'e zulüm karşısında oturup Kalanlar anlamında Ka'ade adını vererek aşağılamak istemişlerdir. Havâric sosyal şartları dikkate almaz ve isyanı her türlü kamu yararının önünde tutar. Havâric (Ezârika, Sufriyye, Necedât) zalim imama ve onun taraftarlarına karşı yapılacak bir isyanın toplumu nereye götüreceği ile ilgilenmez.

İbâdiler aşırılık ifade eden her şeyden uzak kaldıklarını belirterek özellikle demokrasi anlayışında da aşırılıktan beri olduklarını belirtirler. Ülke savunması dışında şiddeti asla uygun bulmazlar. Görüşlerini soyut bir iddia olarak değil tarihte şiddet ihtiva eden olayların hiçbirisine katılmadıklarını ifade ederek ve fiilen kurulu düzen düşmanı Hâricî (Ezârika) bir fırka olmadıklarını da ispat ederek ortaya koymaya çalışırlar. Bu konuyla ilgili verdikleri örnekler arasında Havâric ve Şîa'nın içinde yer aldıkları şiddet olayları dâhil olmak üzere Tevvabûn hareketi, İbn Zübeyr (36/656) ayaklanması ve İbn Eş'as (85/704)'ın Emevî hükümetine karşı yürüttüğü siyasî içerikli şiddet olayları yer alır. İbâdiler mutedil yapılarının gerektirdiği çizgi istikametinde bu hadiselerin hiç birisinde yer almadıklarını iddia ederler.

Kadim fırak kitaplarında Havâric tanımlanırken fûrularına ait farklı görüşler eklektik bir şekilde birleştirilerek bir Havâric tanımına ulaşılmaya çalışılır. Daha sonra da bu görüşler üzerinden İbâdiyye'nin siyasî fikirleri ortaya konulur. Hâlbuki İbâdiyye literatüründe konu, anlatılanlardan farklıdır; Allah'ın farz kıldığı emir ve nehiyler hususunda adaleti ayakta tutmak, düşmanlarla mücadelede etmek ve her icraatında kitap ve sünnetten delil getirmesi şartıyla imamla akitleşmek farzdır. İmam yaptığı tüm icraatlarını kitap, sünnet ve icma ile delillendirmek zorundadır. İslâm devletinin reisi olmak konusunda Arap ya da Acem herkes birbirine eşittir. Adil olmayan imama hurûc etmek Havâric'in (Ezârika'nın) iddia ettiği gibi farz değil, câizdir. İnsanların güçleri yettiği takdirde imamet (devlet) kurmaları vâciptir. İbâdiler'in devletleşmesinden sonra da imamet önemini korumuştur. İmamete karşı olmak bir

yana önceden ifade ettiğimiz gibi imameti önemli görmeyi kendileri için mümeyyiz bir vasıf olarak zikretmişlerdir.

Kaynakça

- A'veşt, Bekir b. Saîd, *Dirâsâtu'l-İslamiyyeti fî'l-Usuli'l-İbâdiyyeti*, Saltanat-ı Omân 2010
- Abdulhalîm, Receb, *el-İbâziyye fî Mısır ve'l-Magrib ve Alâkâtuhum İbâziyye Uman ve'l-Basra*, Maskat, 1990/ 1410.
- Ateş, Orhan, “Salim b. Zekvân'ın Siresinde Hz. Osman ile ilgili kısmın Haricilik açısından değerlendirilmesi, Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. IX/2, s. 97-103
- Ateş, Orhan, “İmam Cabir b. Zeyd el-Ezdî”, Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, asead.com, 2017 Cilt 4 Sayı 2
- Avcı, Casım, “ Hilafet” TDV. İslam Ansiklopedisi, c. XVII
- Aydınli, Osman, “ *Mu'tezile*” *İslam mezhepleri Tarihi*, (Edit: Hasan Onat, Sönmez Kutlu)
- Aydınli, Osman, *Mu'tezilî imamet düşüncesinde farklılaşma süreci*, Ankara 2003,
- Bağlıoğlu, B. *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara
- Birsın, Mehmet, *Maverdi'nin Devlet Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi (AÜSBE 2004)
- Buhârî, Ebû, Abdullah Muhammed b. Ebi'l-Hasen b. İsmail, (ö.256/870) el-Câmiu's-Sahîh, I-VII, (Thk. Kâsım eş-Şemmâi er-Rıfâi), Dâru'l-Kalem, Beyrût 1987
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi, *el-Osmâniyye*; (Thk. Abdüssellam Muhammed Harun), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1955.
- Cevizci, Ahmet. *On yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Bursa, 1999
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, Abdulmelik b. Muhammed, *Kitabu'l-İrşât*, Çev. A. B. Baloğlu, , S.Yılmaz- M. İlhan- F. Sancar), DİB Yayınları, 2010
- Ebû Ammâr, Abdulkâfi, *Kitâbu'l Mucez* (thk., Tâlibî, Ammâr, *Ârâu'l-Hâvâric*), I- II, Kahire 1978. Bu kitap Talibî tarafından yazılan *Ârâu'l-Hâvâric* adlı eserin sonuna eklenmiştir.
- Ebu'l - Ferec İsfehânî, *Kitabu'l-Egânî*, 1949 Bulak
- El-Câmiu's-Sahîh, I-V, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul (t.y.), İmare, 20
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzîbu'l-Luğa*, (Thk. Ali Huseyn Hilâlî), ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîfi ve't-Terceme, Kâhire 1387/1967. c. IX

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

- el-Mâverdî, en-Nüket ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî), I-IV, Abdulkaksûd b. Abdîrrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût (t.y.) c. I
- Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve'htilâfü'l-Musallîn*, I, II, (thk. M. Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut, 1990.
- Etfiyyîş, *Avdetun İle'l-Fedai*, www.İbadhiyah. com., 1.
- Etfiyyîş, *Şerhu'n-Nil*, www.İbadhiyah. com., 1.
- Eттаfeyyîş, Ebû İbrahim İshak (1386/1966), *Avdetun İle'l-Fedai*, www.İbadhiyah. com.
- Etfiyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, c. XII, www.İbadhiyah. com., 1.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Kahire, 1939. -*Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk., Muhammed Ebû Fadl İbrahim) Beyrut, 1384/1975.
- Gazalî, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Beyrut, 1988
- Göksoy, İsmail Hakkı, *Çağdaş İslâm Ülkeleri Tarihi*, İsparta, 1997.
- *el-Usulü't-Tarihiyye li'l Fırkatî'l-İbâziyye*, Uman, 2000.
- Halilî, Ahmet b. Hamad, *el-İstibdât*, Saltanat-ı Omân 2013
- Hamidullah, *İslam Müesseseler Tarihine Giriş*, trz., Beyan yayınları.
- Hobbes, Thomas. (2011) "Leviathan", Çev. Kapadokya MYO Çeviri ve Redaksiyon Heyeti, Der. Alev Alatlî, batıya Yön Veren Metinler II, Rönesans/Protestan Reformu/Erken Modern Dönem/Bilim Çağı (1350-1650)
- İbn Haldun, *Muqaddime*, İstanbul 1986
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, (ö.273/887) es-Sünen, I-II, Mevsûatu's-Sunne (I-XXIII) içinde, Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992. "Cihâd", 40.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim el-İfrikî el-Mısırî, Lisânu'l-Arab, I-XV, Dâru Sâdır-Dâru Beyrût 1375/1956. c. IX
- İbn Sa'd, Muhammed, (ö.230/845) Kitâbu't-Tabâkati'l-Kebîr, I-IX, Dâru'sSâdır, Beyrût (t.y.) c. III
- İsfehânî, er-Râğîb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, (Thk. Safvân Adnân Dâvûdî), ed-Dâru's-Şâmiyye & Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1412/1992
- Halîfât , İvaz, *el-Usulü't-Tarihiyye li'l Fırkatî'l-İbâziyye*, Uman, 2000.
- Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l- Usuli'l-hamse*, (trc. Abdülkerim Osman), Kahire 1965

- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Sürecte Eşârilik Maturidilik İlişkisi*, (Doktora Tezi, AÜSBE, 2011)
- Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, (thk. Seyyidetü İsmâîl el-Kâşif), Vezatu'-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, Salatanat-ı Omân
- Kâşif, Seyyide İsmail, *Uman fi Fecri'l-İslâm*, Maskat, 2002.
- Kutlu, Sönmez, “ Salim b. Zekvân'ın Sîre Adlı eserindeki Mürcie ile ilgili kısmın tercümesi, AÜİFD, c. XXXV, s.467-475.
- Kutlu, Sönmez, “Maturidilik” *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 2012
- Maturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, (thk. Ahmet Vanlıoğlu), İstanbul 2005-2011
- Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (ö.450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtu'd-Dîniyye*, Thk. Hâlid Abdullatîf es-Seb' el-İlmî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1410/1994
- Muammer, Ali Yahya, “el-İbâdiyye fi Cezayir, el-İbâdiyye fi Cezayir” *el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Tarih*, Saltanat-ı Oman 2008,
- Muammer, Ali Yahya, *El-Badiyye Mezhebun İslamiyyun Mu'tedilun*, Saltanat-ı Omân 2013
- Muammer, Ali Yahya, “el-İbâdiyye fi Cezayir”, *el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Tarih*, Saltanat-ı Oman 2008,
- Muammer, Ali Yahya, *el-İbâdiyye beyne Fırâkı'l-İslamiyye*, Saltanat-ı Omân 2013
- Muammer, Ali Yahya, *el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Tarih*, Saltanat-ı Oman 2008
- Muhammed Ebû Ras el-Cerbî, *Mu'nisü'l-Ehibba fi Ahbari Cebre*, (Thk. Muhammed el-Merzûkî), el- Matbaatu'r-Rüstemiyye, Tunus, 1960
- Mustafa eş-Şek'a, *el- İslam bilâ Mezâhib*, Dâru'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, Kahire. 1991
- Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât ani'l-İbâdiyye*, Tab'u bi Metâbiu'n-Nahdati, şmm, anpress@omantel.net.om
- Naşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmâme*, (thk. J. Van Ess), Beyrut, Stainer Verlag, 1971
- Nesefî, M, *Tabsiratu'l-Edille fi Usuli'd-Din*, (thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali düzgün), DİB 2003, c. III
- Nevbahtî, *Firaku'ş-Şîa*, (Nşr.: M. Sadık Al-i Bahri'l-Ulûm), Necef 1355
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, 1993
- Ömer Faruk Teber, Harici İmamet Nazariyesi Ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti sorunu, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 12 Sayı: 34 (Kış 2008)

İBÂDÎ İMAMET ANLAYIŞI

مفهوم الإمامة عند الإباضية

- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdîr, Muhtârü's-Sıhah, Thk. Mahmûd Hâtır, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrût 1415/1995
- Riley, Patrick, "Toplum Sözleşmeleri". Blackwell'in Siyasal Düşünce, Ansiklopedisi. Haz. David Miller. Ankara, 1994
- Salimi, *Şerhu Cami's- Sahîh*, Kahire 1326, c. III
- Seyyid Ahmed, *Nizamü'l-Hükm ve'l-İdârât fî Uman fî Asri'l- İslâmî*, ez-Zegâzîk 1993
- Şemmâhi, *Şerhu Mukaddemeti't-Tevhid*, (thk. Ebî İshâk), Kahire1353
- Uyar Mazlum, "Nusayrilik" *İslam Mezhepleri Tarihi* Editör, Hasan Onat, Sönmez Kutlu), *İslam Mezhepleri Tarihi*,
- Vehbî, Dr. Müslim b. Sâlim b. Ali, *el- Fikru'l-Akdî İnde'l-İbâziyyeti*, Uman, 2006.
- W.M. Watt, *İslamic Surveys* (çev. Süleyman Ateş), Ankara